

15. Там само. – Спр. 3685.

16. Церковно-музыкальные произведения гр. Бобринского // Киев. епарх. ведомости. – 1896. – № 3. – С. 109–111.

Аннотация. *Елесина Е.А. Церковно-религиозная жизнь на Средней Надднепрянщине в контексте деятельности графов Бобринских. Объяснено место и роль семьи Бобринских в религиозно-церковной среде Средней Надднепрянщины второй половины XIX – начала XX века. Рассмотрены разные аспекты деятельности, в частности строительство храмов, работа по сохранению памятников древности, поддержка церковноприходского образования, обеспечение достойного уровня жизни духовенства.*

Ключевые слова: *графы Бобринские, Смелянское имение, конфессия, духовенство, церковноприходская школа*

Summary. *Yelesina K.O. Church and Religious Life in Serednya Naddnipyrianschyna (Near-Dnipro Ukraine) in the Context of the Bobrinsky Counts' Activity. This article reveals the Bobrinsky family's role in the religious community of Serednya Naddnipyrianschyna in the second half of the 19th – early 20th century. The author highlights various aspects of the family's activity, particularly building churches, ensuring monument preservation, promoting parish church schools, as well as providing decent standards of living for the clergy.*

Key words: *the Bobrinsky counts, Smila estate, confession, clergy, parish school*

УДК 94(100)“1907–1910”

Г.А. Волошкевич

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО СПОЖИВЧО-КООПЕРАТИВНОГО РУХУ НА НАДДНІПРЯНЩИНІ В УМОВАХ РЕАКЦІЇ (1907–1910 рр.)

Досліджено характер, форми та методи державного регулювання споживчими кооперативами Наддніпрянської України в умовах загострення соціально-політичної ситуації в країні. Робиться висновок про формування несприятливих адміністративно-правових умов розвитку кооперації, унаслідок встановлення жорсткого контролю держави над товариствами.

Ключові слова: *споживча кооперація, державна політика, реакція, Наддніпрянщина*

На сучасному етапі історія кооперативного руху на українських землях переживає своєрідний ренесанс – опубліковано чимало монографічних і дисертаційних досліджень, статей, у яких з'ясовано різноманітні аспекти формування та розвитку української кооперації. Серед тем, до яких прикута пильна увага дослідників, важливе місце займає державна політика у сфері кооперативного будівництва, характер та розвиток взаємовідносин центральної і місцевої адміністрації з представниками кооперативного руху. Актуальність означених проблем не викликає сумніву хоча б тому, що від вибору державою форм та методів правового регулювання діяльності кооперативних об'єднань, визначення принципів, на які будуть спиратися чиновники в розбудові своїх взаємовідносин з кооператорами, залежатиме характер адміністративно-правових умов розвитку цього сектору. Як свідчить історичний досвід і дореволюційних, і радянських часів, навіть за найсприятливіших соціально-економічних обставин більшість форм організації суспільства, зокрема й кооперація, не здатні до самостійного ефективного функціонування, забезпечення наявних потреб населення.

Підняті питання неодноразово потрапляли в поле зору науковців. До проблем, пов'язаних із взаємовідносинами царської адміністрації та споживчими кооперативами зверталися на початку 20-х рр. XX ст. українські дослідники П. Пожарський та І. Галант [1]. На сучасному етапі державна політика в галузі кооперативного будівництва знаходить своє відображення у працях В. Половця й Кім Чан Чжина [2]. Водночас, ряд питань державного регулювання споживчо-кооперативного сектору залишаються нерозкритими дотепер.

У запропонованій статті автор ставить за мету відтворити і проаналізувати причини політизації кооперативного руху в післяреволюційний період та адміністративно-правові заходи влади з попередження “антиурядової” діяльності українських споживчих товариств.

Із самого моменту зародження кооперативних організацій політика держави стосовно них, на наш погляд, носила яскраво виражений поліційний характер. Прагнення влади здійснювати постійний нагляд та контроль за товариствами не був випадковим. Тісний

зв'язок кооперативного руху з іменами європейських і російських соціалістів, а також "ліві" цінності, декларовані товариствами, спонукали тогочасний російський уряд розглядати кооперацію як революційно-соціалістичний рух, що створював загрозу для існування монархічного устрою. Було вжито ряд відповідних заходів, спрямованих на обмеження самостійності кооперативних організацій та встановлення опіки над ними зі сторони урядових інстанцій. Характерним прикладом подібної політики може стати прийнятий у 1897 р. "Нормальний статут споживчих товариств", який забезпечував представникам органів влади досить широкі повноваження у сфері регламентації діяльності означеного виду кооперативів [3, 105–106].

Також варто наголосити, що до середини першого десятиліття ХХ ст. випадки адміністративного переслідування кооперативних організацій були явищем поодиноким. У будь-якому разі ані в кооперативній пресі, ані в архівних матеріалах ми не фіксуємо відомостей, які свідчили б про розгортання широкої антикооперативної кампанії з боку царської влади. Вочевидь на цьому етапі опіка держави над кооперацією носила "м'який", "поміркований" характер. У зв'язку з цим, суперечливим виглядає висновок, зроблений В. Половцем, що саме в 70–80-х рр. ХІХ ст. "кооперація... зазнала найжорстокішого утиску з боку уряду та репресивних заходів від місцевої влади" [4, 35].

Зовсім іншу картину спостерігаємо, починаючи з 1905–1906 рр., коли революційні події змусили державу внести істотні корективи у свою кооперативну політику, що, зрештою, призвело до значного погіршення адміністративно-правових умов її розвитку. У науковій літературі поширений погляд, що в цей період ставлення влади до кооперації різко змінюється з більш-менш терпимого до відверто ворожого і проти неї починають застосовувати репресивні заходи. Подібних поглядів дотримуються І. Галант, П. Пожарський, А. Соболев, Кім Чан Чжин та ін. [5].

Розглянемо причини, що спонукали владу відійти від старого курсу політики і розгорнути масове переслідування споживчих кооперативів.

На початку ХХ ст. у Наддніпрянській Україні відбувалося потужне піднесення кооперативного руху: масово виникали нові товариства, які розширювали ареал своєї діяльності, охоплюючи значну частину українського населення, та врешті, переходили до вищих організаційних форм – кооперативних союзів. Широкий розмах кооперативного руху зумовив його перетворення у впливову громадсько-політичну силу. Відомий кооперативний діяч початку ХХ ст. В.Ф. Тотоміанц зазначав з цього приводу: "Жодний інший громадський рух в Росії не може зрівнятися з кооперацією в популярності та розмаху" [6, 20].

У свою чергу активізація кооперативного життя та масове залучення до участі в ньому широких прошарків суспільства привернуло увагу різноманітних політичних організацій, надто лівого спрямування. Якщо до цього часу "ліві" дивилися на кооперативи як на "буржуазні інституції", що відволікають населення від боротьби за їхні економічні та політичні права, і їхнє існування в ліпшому випадку просто не помічали, то з середини 1905 р. ставлення до кооперативного руху змінюється. У середині керівництва партійних організацій виникає думка про потребу залучення партійців до кооперативної роботи з метою посилення впливу тих політичних сил, які вони репрезентували, у кооперативних установах. Ця теза набула свого логічного оформлення у ряді резолюцій, прийнятих на з'їздах найбільших російських та українських політичних партій протягом 1907–1908 років [7].

Посилення інтересу до кооперації зі сторони політичних сил, на наш погляд, було обумовлено рядом причин. По-перше, в умовах розгортання наступу влади на громадські та політичні об'єднання, що діяли тоді в межах Російської імперії, кооперативи залишалися тими легальними організаціями, під прикриттям яких можна було продовжувати партійну роботу. По-друге, отримані в результаті господарської діяльності кошти кооперативних товариств могли стати важливим джерелом фінансування партій. По-третє, за допомогою розгалуженої мережі кооперативів партійні організації сподівалися поширити свій вплив, здобути підтримку населення, серед якого в той час переважали селяни та робітники.

Можливість політизації кооперативного руху викликала значне занепокоєння в урядових колах. Свідченням цього є спеціальний циркулярний лист від 5 квітня 1909 р., виданий Міністерством внутрішніх справ. У першій частині цього документу повідомлялося, що Департамент поліції постійно отримує інформацію про "намагання революційних партій використати кооперативний рух" з метою "створення бойових кадрів" та "отримання

грошових коштів на потреби революції” [8, 44]. З метою запобігання подібному розвитку подій далі містився наказ: силами місцевих жандармських управлінь провести перевірку всіх діючих у їхніх районах кооперативних організацій, особливу увагу звернути на наявність “неблагонадійних” осіб та відрахувань, зроблених на непередбачені статутами товариств цілі. Також наголошувалося на потребі посилення нагляду за діючими та потенційними кооперативами [8, 45–46].

Ревізія споживчих кооперативів Наддніпрянщини, яка тривала протягом усього 1909 р., натомість, не виявила скільки-небудь помітних ознак їхньої “антиурядової” діяльності, більш того у повідомленнях із місць відзначалося, що засновники і члени товариств є здебільшого “політично благонадійні” люди [9].

Складно вести мову про ступінь об’єктивності отриманих даних, адже, як свідчать запити з місць, загострення уваги до кооперативного руху з боку центрального відомства стало цілковитою несподіванкою для поліції. Не маючи власної агентури у кооперативних товариствах, досвіду роботи з ними, інколи взагалі не розуміючи самого поняття “кооперативне товариство”, вони звісно ж не завжди могли виявити реальний стан речей. Водночас, аналіз подальшої урядової політики дає змогу говорити, що отримані під час перевірки результати не зменшили занепокоєння вищого керівництва держави в можливості їхнього використання в “антиурядових” цілях і не призвели до відмови від застосування додаткових запобіжних заходів.

Передусім була ускладнена процедура відкриття нових товариств – тепер губернатори затверджували статут кооперативу лише після ретельної перевірки жандармським управлінням його засновників. У випадках, коли серед останніх виявляли “підозрілих” осіб (членів радикальних партій, учасників подій 1905–1907 рр.), у реєстрації могли відмовити [10, 62]. Найвідчутнішого удару така політика завдала робітничій кооперації. Початок ХХ ст. був позначений появою та стрімким розвитком т. зв. “незалежних” робітничих кооперативів, які не залежали від адміністрації заводу й управлялися на власний розсуд. Залучаючи до своїх лав активних представників робітничого класу, кооперативи неминуче повинні були потрапити під підозру влади, позаяк ці ж самі робітники найчастіше були членами опозиційно налаштованих до режиму партій. Побоюючись, що незалежні робітничі кооперативи можуть стати одним із центрів поширення соціалістичної ідеології, влада намагалася всіляко стримувати темпи розвитку робітничої кооперації, зокрема за рахунок затримки реєстрації нових товариств. “Розвиток робітничої кооперації, – зазначав із цього приводу журнал “Союз потребителей”, – зустрів у минулому році значні перепони з боку адміністрації, яка взяла її під посиленний нагляд. У Катеринославській губернії... їх статuti систематично не затверджуються. В Одесі до цих пір немає жодного робітничого кооперативу, позаяк усі численні спроби місцевих робітників, розбиваються об адміністративні перепони” [11, 13].

Посилилось втручання адміністрації та поліції у внутрішні справи кооперативних організацій. На основі матеріалів ревізій 1909–1910 рр. та повідомлень місцевих приставів весь особовий склад товариств проходив ретельну перевірку “на благонадійність”. Від її результатів могла залежати не лише подальша доля окремого пайовика, а й усього колективу. Так, якщо для Оратовського кооперативу підозра в “неблагонадійності” члена правління мала наслідком лише втрату однієї людини, то для кооперативу “Робочий Труд” це стало підставою для закриття всього товариства [12].

Пильним ставав контроль за діяльністю органів самоврядування. З цього часу жодні збори членів товариства не могли проходити за відсутності представника поліції, який отримував право припиняти зібрання в разі, якщо вважав, що порушенні на них питання виходять за рамки передбачених у порядку денному. Крім того, місцеві чини поліції повинні були проводити ревізії кооперативних товариств. Урядовці цікавилися, скільки товариство отримало прибутків і на які цілі вони витрачені [13, 26–28].

Потреба знати більше про кооперативні об’єднання зумовила створення розгалуженої агентурної мережі. Матеріали, які знаходяться у фондах жандармських управлінь, свідчать, що у складі великих кооперативів, особливо робітничих, перебували спеціальні агенти поліції, чийм завданням була організація спостереження за діяльністю товариства й окремими його членами. Проте відомості, які отримувала поліція від своїх агентів, не завжди відображали реальний стан речей – прагнення агентури виправдати затрати, які держава

несла на їхнє утримання, часто ставало причиною подання неправдивої інформації [14, 26].

Окрім безпосереднього нагляду за діяльністю товариств, влада вдавалася до активних методів протидії політизації кооперативного руху. Зокрема, намагаючись обмежити функції кооперативів задоволенням суто господарських потреб їхніх членів, вона ставала на заваді веденню ними культурно-просвітницької діяльності. Так, споживчим кооперативам Київської губернії місцева адміністрація заборонила виписувати будь-яку літературу, окрім земських листків [15, 11].

Особливе занепокоєння уряду викликало прагнення кооператорів створити власні координаційні центри у вигляді союзних об'єднань, а також налагодити спільне обговорення найважливіших питань кооперативного будівництва. Розглядаючи союзи не лише як об'єднання економічного, а й політичного характеру, урядовці робила все можливе для того, аби не допустити розширення їхнього впливу [16].

Аналогічним було ставлення до кооперативних з'їздів та нарад. Повідомлення про заборону їхнього скликання чи закриття у зв'язку з вимогою місцевих органів влади постійно з'являлися на шпальтах періодичних кооперативних видань [17].

Логічним підсумком подібної політики стала поява у 1911 р. проекту статуту нового "Нормального статуту споживчих товариств". Не вдаючись до детальної характеристики цього документу (його аналіз зроблений нами в одній з попередніх розвідок) [18, 122–123], відзначимо лише, що означений проект передбачав подальше обмеження прав кооперативних організацій та посилення їхньої залежності від адміністрації. Зберігалася стара дозвільна система відкриття кооперативів, було обмежене право на культурно-просвітницьку роботу, натомість підсилено контроль за діяльністю товариств. Не дивно, що кооперативна громадськість із обуренням поставилася до його появи, а провідні діячі (В. Зельгейм, А. Меркулов, С. Прокопович) визнали статут 1911 р. вкрай незадовільним, спрямованим на забезпечення фіскальних, не кооперативних інтересів [19].

Державні заходи, спрямовані на попередження політизації кооперативного руху, врешті виявилися малоєфективними. А роздратовані керівники кооперативних організацій поступово приходили до висновку про неможливість нормального розвитку заснованих ними об'єднань в умовах панування старої політичної системи. Усвідомлення потреби кардинальних змін штовхало їх на шлях політичної боротьби, перетворювало в активних учасників революційного процесу. На міжквдомчій нараді з питань кооперації, яка проходила у 1911 р., її учасники відзначали подальше посилення впливу політичних партій на кооперативні організації [20, 131].

Отже, на початку ХХ ст., унаслідок спроб політизації опозиційними силами кооперативного руху в Російській імперії, зокрема й українських губерніях, відбулося посилення контролю за діяльністю кооперативних організацій з боку царської адміністрації. Така політика, в кінцевому підсумку, не дала очікуваного результату. Натомість, перебуваючи під постійним адміністративним тиском, члени товариств поступово приходили до висновку про неможливість нормального розвитку заснованих ними об'єднань в умовах панування старої політичної системи та відсутності ефективно діючого кооперативного законодавства.

Література:

1. Пожарський П. Українська кооперація і царська охранка // Праці науково-дослідної кафедри кооперації при ККІ ім. В.Чубаря. – 1930. – Кн. 5. – С. 172–193; Галант І. До історії кооперативного руху на Україні (з матеріалів жандармського архіву в Києві). – Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. 290, № 3551.
2. Половец В. Кооперативний рух в Лівобережній Україні (1861–1917 рр.). – Чернігів, 1996; Ким Чан Чжин. Государственная власть и кооперативное движение в России–СССР (1905–1930). – Москва: Наука, 1996. – 249 с.
3. Див.: Волошкевич Г.А. Проблема нормативно-правового забезпечення діяльності споживчих товариств у взаємовідносинах царського уряду та кооперації (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів: Вид-во ЛКА, 2009. – Вип. 8. – С. 103–115.
4. Половец В. Кооперативний рух в Лівобережній Україні (1861–1917 рр.)...
5. Див.: Галант І. До історії кооперативного руху на Україні...; Ким Чан Чжин. Государственная власть и кооперативное движение в России–СССР (1905–1930)...; Пожарський П. Українська кооперація і царська охранка...; Соболев А.В. Правовое положение потребительской кооперации в досоветской России // Кооперация. Страницы истории. – Москва, 2002. – Т. 9. – С. 124.

6. Тотомианц В. Кооперация в России. – Прага, 1922.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУ). – Ф. 442, оп. 859, спр.369; Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). – Ф. 313, оп. 2, спр. 1943.
8. ЦДАУ. – Ф.442, оп. 859, спр. 369.
9. Там само. – Ф. 274, оп. 1, спр. 2454; Ф. 301, оп. 1, спр. 1363; ДАДО. – Ф. 313, оп. 2, спр. 2189.
10. Там само. – Спр. 2417.
11. Рабочие кооперативы // Союз потребителей. – 1910. – № 1. – С. 13–15.
12. ДОДА. – Ф. 313, оп. 2, спр. 2226; Корреспонденция // Наше дело. – 1911. – № 6. – С. 14.
13. ЦДАУ. – Ф.442, оп. 860, спр. 65.
14. Провокаторы и охранники в кооперативном деле // Союз потребителей. – 1917. – № 9–10.
15. Хроника. Разъяснение г. губернатора // Наше дело. – 1911. – № 15.
16. Див.: Волошкевич Г.А. Адміністративно-правові умови розвитку українських споживчо-кооперативних союзів наприкінці XIX – на початку XX ст. // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 33. – С. 117–124.
17. Отношение властей // Союз потребителей. – 1910. – № 1. – С. 20; Хроника. Местная // Наше дело. – 1911. – № 12.–С. 17.
18. Волошкевич Г. А. Царський уряд та проблема модернізації нормативно-правової бази діяльності споживчої кооперації (початок XX ст.) // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 33. – С. 120–126.
19. Зельгейм В. Курсь по кооперации. Организация и практика потребительных обществ. – Москва, 1913. – С. 137–138; Меркулов А. Чем грозит потребительной кооперации проект нового нормального устава // Вестник кооперации. – 1911. – № 2. – С. 31–32; Прокопович С. Кооперативное движение в России. Его теория и практика – Санкт-Петербург. – С.325–326.
20. Ким Чан Чжин. Государственная власть и кооперативное движение в России-СССР (1905–1930)...

Аннотация. *Волошкевич Г.А. Государственная политика к потребительски-кооперативному движению на Надднепрянщине в условиях реакции (1907–1910 гг.). Исследовано формы и методы государственного регулирования потребительскими кооперативами Надднепрянской Украины в условиях обострения социально-политической ситуации в стране. Делается вывод о формировании неблагоприятных административно-правовых условий развития кооперации, вследствие установления жесткого контроля государства над товариществами.*

Ключевые слова: *потребительская кооперация, государственная политика, реакция, Надднепрянщина*

Summary. *Voloshkevych G.A. The State Policy regarding the Consumer Cooperative Movement in Naddnipyrianschyna (Near-Dnipro Ukraine) in the Years of Reaction (1907-1910). The article investigates the character, forms and methods of the government control over consumer cooperatives in Naddnipyrianschyna during the period of aggravation of the socio-political situation in Ukraine. The author concludes that establishment of the strict state control over cooperative organizations adversely affected administrative and legislative conditions for cooperative business development.*

Key words: *consumer cooperation, state policy, Reaction, Naddnipyrianschyna (Near-Dnipro Ukraine)*

УДК 330.212.86(477)

Л.А. Сокур

ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ДІЛОВОДСТВА ЗА ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У контексті загальних державотворчих процесів розглянуто питання формування політики діловодства періоду визвольних змагань 1917–1918 років. Визначено магістральні напрямки, пріоритети та історичне значення діяльності Центральної Ради в цій сфері.

Ключові слова: *державотворчі процеси, Центральна Рада, діловодство, українізація, архівно-бібліотечний відділ, система діловодства*

В умовах стрімкого збільшення потоків документів постановка правильної організації діловодства в сфері управління набуває дедалі більшої актуальності. Адже від правильно поставленого процесу значною мірою залежить виконання того чи іншого управлінського рішення. Проте, на початковому етапі розбудови державності (1919 р.) формуванню політики в сфері діловодства належної уваги приділено не було. Мало що змінилося і в наступні роки. Результатом недостатньої уваги з боку держави до цієї проблеми є відсутність